

Ekonomporträttet: Bo Axell

En intressant ekonom som nog inte så många personer minns i dag är Bo Axell (1945–2006). Han gjorde den nationalekonomiska miljön i Stockholm osäker på 1970- och 1980-talen, publicerade en handfull vetenskapliga arbeten av högsta karat, väckte uppseende i den ekonomisk-politiska debatten och gjorde sig osams med nästan alla sina kollegor. I början av 2000-talet försvann han till ett fjärran land för att inte mera höras av.

Finns det någon anledning att känna till Bo Axell? Han blev aldrig professor, hans forskning var huvudsakligen teoretisk och svårbegriplig ("krumelurforskning" enligt en äldre professor som hade att bedöma om Axells doktorsavhandling var värd Vetenskapsakademiens Arnbergsska pris – vilket den alltså inte ansågs vara) och han hade inga elever eller doktorander. De svenska ekonomer som i dag eventuellt kan tänkas komma ihåg honom minns honom nog främst som en besvärlig bråkmakare. Inte desto mindre var han under sin aktiva forskartid – som räckte i ett decennium, från mitten av 1970-talet till mitten av 1980-talet – en av Sveriges absolut främsta ekonomer. Han lämnade efter sig ett livsverk som, trots sin ringa volym, på många sätt överglänste vad mången välkammad docent och professor åstadkom under hela sin livstid.

Ja, det finns nog skäl att komma ihåg honom. Hans levnadsöde aktualiserar dessutom många intressanta frågor. Vad är, t ex, bra forskning? Och hur kommer det sig att en människa som är utomordentligt begåvad enligt vissa kriterier samtidigt är obegåvad enligt andra kriterier? Och, slutligen, hur ska en akademisk arbetsgivare hantera besvärliga personer?

1. Sökteori

Efter studentexamen 1966 påbörjade Bo Axell en ingenjörsutbildning vid KTH men insåg snart att den inte var någonting för honom. Genom en lycklig slump upptäckte han nationalekonomin i slutet av 1960-talet och bestämde sig för att han nu hade funnit sin rätta livsuppgift. Han skrev in sig vid Stockholms universitets nationalekonomiska institution, och när han efter avlagd grundexamen skulle söka sig ett ämne för sin doktorsavhandling fick han rådet av sin handledare, professor Lars Werin, att titta på de senaste resultaten inom sökteori. Vid den tiden var denna teori ett hett forskningsområde vid flera amerikanska universitet. Vad är då sökteori?

Nationalekonomin bygger i betydande grad på deduktiva resonemang

MATS PERSSON OCH CLAES- HENRIC SIVEN

Mats Persson är professor emeritus vid Institutet för internationell ekonomi, Stockholms universitet. Han forskar i första hand om makroekonomiska frågor. mp@ies.su.se

Claes-Henric Siven är professor emeritus vid Nationalekonomiska institutionen, Stockholms universitet. Han forskar främst om nationalekonomins doktrinhistoria. chs@ne.su.se

Denna artikel bygger i huvudsak på den längre presentationen av Bo Axells liv och verk i Persson och Siven (2019).

men de antaganden som ligger bakom bör ha en god empirisk förankring. Företagsekonomer brukar ibland kritisera den nationalekonomiska teorin för att den skulle bygga på en rad orealistiska förutsättningar, t ex att alla konsumenter och producenter har perfekt information om priser, kvaliteter och andra viktiga variabler. En mycket stor del av den nationalekonomiska forskningen handlar emellertid om aktörer med ofullständig information, och så var det även för ett halvsekel sedan. Den fråga som Bo Axell grep sig an i början av 1970-talet var följande. Antag att konsumenterna inte känner till priset på en viss vara, och att förfrågningar om priset ger olika svar. Somliga säljare svarar att de vill ha tio kr för varan medan andra svarar 11 eller nio kr – och det kostar tid och pengar för konsumenten att höra sig för bland olika säljare. Bör då konsumenten fråga, säg, två säljare och sedan köpa varan av den säljare som erbjuder det lägsta priset? Eller bör konsumenten fråga ytterligare fem säljare, och sedan slå till? Och hur bör en smart säljare, som vet att konsumenterna inte riktigt känner priset utan frågar runt, sätta sitt pris? Högt, och hoppas att få besök av en stressad köpare som inte har råd att söka så länge – eller lågt, och räkna med att ett stort antal konsumenter med låg sökkostnad så småningom ska hitta fram till just den säljaren? Och hur ser jämvikten ut på en sådan marknad?

Detta problemkomplex hade börjat nystas upp vid 1970-talets början, då sökteorin sågs som en möjlighet att förena stringent mikroteori med den på den tiden något vildvuxna keynesianska makroteorin. De många intrikata frågor som här dök upp passade Bo Axells analytiska förmåga utmärkt och efter några år lade han fram doktorsavhandlingen *Prices under Imperfect Information: A Theory of Search Market Equilibrium* (Axell 1976a). I den härledde han bl a förutsättningarna för att det ska existera en prisspridningsjämvikt, där olika säljare begär olika priser och där olika köpare letar runt för att hitta ett för dem acceptabelt pris (som inte nödvändigtvis är lika med det allra lägsta priset på marknaden).

Avhandlingen gjorde honom känd och respekterad bland åtminstone de yngre nationalekonomerna i Sverige. Två av kapitlen publicerades dessutom i en vetenskaplig tidskrift (Axell 1974, 1977), vilket var ovanligt på den tiden, och började så småningom även att uppmärksammas internationellt. Men av olika skäl kom avhandlingen också att bidra till hans olyckor (mer om detta nedan). Han fick en tjänst vid Stockholms universitet och syntes ha en normal forskarkarriär framför sig, med ytterligare meritering inför en docentur och längre fram en professur.

Han meriterade sig väl under de kommande åren, främst genom artiklar i världens ledande vetenskapliga tidskrifter. I dessa utvidgade han analysen från avhandlingen, satte in den i ett system av allmän jämvikt och kunde därigenom belysa en rad intressanta makroekonomiska frågor. Han blev därigenom en internationellt känd auktoritet på området och god vän med de ledande amerikanska sökteoretiska forskarna. Världen tycktes ligga öppen för honom.

2. Löntagarfonderna, IUI

Men han trivdes inte vid universitetet, främst på grund av det psykologiska obehag han kände inför att stå framför studenter och undervisa. När han ett halvår efter disputationen erbjöds en tjänst vid dåvarande Industriens Utredningsinstitut (IUI, nuvarande IFN) accepterade han den med glädje, och det var där han genomförde sina viktigaste insatser inom ämnet sökteori. Chef för IUI var Lars Wohlin, som hade blivit mäkta imponerad av en artikel om löntagarfonder som Bo publicerat i *Ekonomisk Debatt* (1976). Den artikeln är egentligen lika imponerande som Bos artiklar om sökteori i *Quarterly Journal of Economics* och *Journal of Political Economy*, men är nog numera nästan lika bortglömd som löntagarfonderna själva.

Idén om löntagarfonder hade debatterats i Sverige i flera år då LO-ekonomen Rudolf Meidner 1976 lade fram ett skarpt förslag om fondernas konkreta utformning. Detta förslag passade perfekt för socialdemokratis behov att profilera sig i studentrevoltens och vänstervridningens tid, och det hamnade omedelbart i centrum av den ekonomisk-politiska debatten. Tanken var att de svenska aktiebolagen skulle betala en särskild vinstskatt till en (eller flera) fackligt styrd(a) fond(er); dessa pengar skulle användas till att köpa aktier i bolagen, aktier som skulle emitteras till rådande börskurs.

Förslaget mottogs med entusiasm inom arbetarrörelsens fackliga och politiska grenar, kanske främst därför att det inte sågs som något uttryck för en traditionell socialisering av näringslivet, utan snarare som ett tekniskt fiffigt sätt för facket att öka sitt inflytande ”på marknadens villkor”. Hur ledande socialdemokrater såg på fonderna är dock en omdiskuterad fråga. Finansminister Kjell-Olof Feldt anses ha varit motståndare till idén – även om han inte kunde gå öppet emot fonderna, utan valde att linda in sin kritik i de (av misstag?) publicerade raderna

Löntagarfonder är ett jävla skit
men nu har vi baxat dem ändå hit.

Hur statsminister Olof Palme såg på saken är mer oklart. Han framträdde aldrig som någon varm förespråkare av fonderna, men han gick heller aldrig så långt att han offentligt antydde någon tveksamhet inför dem.¹

Även nationalekonomerna var splittrade; de flesta var skeptiska medan några såg Meidners förslag som en intressant kompromiss mellan (fackligt styrd) socialism och marknadsekonomi.² Den mest kände fondmotståndaren bland landets nationalekonomer var Assar Lindbeck, som bl a pekade på problemen för demokratin om facket skulle ha dominerande aktieposter i landets dagstidningar och övriga medieföretag – skulle det då finnas någon möjlighet att publicera kritik mot facket (och, i förlängningen, mot socialdemokratin) i tidningarna? Argumentet mot Lindbecks farhågor var att det skulle dröja mycket länge innan facket fick något större inflytande över

¹ Mårten Palme (2021).

² Se textartiklarna i Elvander och Lundgren (1979).

företagen; vinstskatten var trots allt ganska beskedlig och skulle bara räcka till att köpa upp en liten bråkdel av aktiekapitalet.³

Bo Axell tog ett helt nytt grepp på frågan, ett grepp som var mer renodlat ekonomiskt och analytiskt. Om en del av aktiebolagens vinst skulle gå bort i en ny skatt skulle detta rimligen påverka bolagens aktiekurs negativt. Och om aktiekursen föll skulle pengarna från vinstskatten räcka till att genom nyemissionerna köpa en större post aktier för facket, dvs det skulle bli en större utspädning av de gamla aktieägarnas kapital. Detta skulle förmodligen leda till ett ännu större kursfall, vilket skulle göra det möjligt för facket att ta kontroll över en ännu större del av aktiekapitalet osv. Snabbt skulle kursen gå mot noll, och de fackligt styrda fonderna skulle snart kontrollera hundra procent av aktiekapitalet. Axell visade sedan matematiskt att Meidners förslag gjorde en sådan utveckling till en konkret möjlighet, se Axell (1976c) och Axell (1976d).

Denna så synbart enkla och självklara mekanism hade ingen tänkt på 1976, trots att många debattörer redan hade skrivit flera artiklar och böcker om löntagarfonderna. Om Axells artikel direkt påverkade debatten är svårt att säga – hur många av landets beslutsfattare läser egentligen *Ekonomisk Debatt*, och i synnerhet artiklar med komplicerade differentialekvationer? Men indirekt fick artikeln efter hand stor betydelse eftersom alla ekonomer så småningom läste den, och bland dessa fanns flera av politikernas rådgivare. Och dessutom: om LO-ekonomerna inte hade tänkt på denna mekanism kanske det fanns andra problem med förslaget som de inte heller hade tänkt på. Löntagarfonderna avfördes så småningom från den politiska agendan.

Hursomhelst blev den dåvarande chefen för Industriens Utredningsinstitut (IUI, numera IFN) Lars Wohlin imponerad av det skarpsinne och den analysförmåga som Bo Axell visade i artikeln (och även i en ungefär samtida artikel i *Ekonomisk Debatt* om den optimala utformningen av parkeringsböter,⁴ som synes rörde sig Bo över ett brett spektrum av frågeställningar). Wohlin erbjöd honom därför anställning på IUI till en lön som vida översteg universitetets lektorslön och Bo, som aldrig riktigt trivts på universitetet, tackade omedelbart ja. Det främsta skälet till hans motvilja mot universitetet var skyldigheten att undervisa; på grund av en nästan patologisk blyghet tyckte han mycket illa om att stå framför studenter och föreläsa (även om studenterna såg upp till honom och beundrade honom) och tjänsten på IUI var naturligtvis helt befriad från undervisning. I dag förefaller villkoren för blyga personer vid våra universitet vara mycket bättre, eftersom det finns många möjligheter att slippa från undervisningen, men på 1970-talet stod vi ju alla – både doktorander och nydisputerade – i katedern, vare sig vi ville eller inte. Denna undervisningsbörd ter sig nog svår att förstå för dagens unga forskare.

³ Assar Lindbeck skulle nog bli besviken om han såge att vi reducerat hans argumentation till denna enda fråga, om tidningsföretagen. I själva verket bestod hans argumentation mot löntagarfonderna av ett brett spektrum av frågor; för ett representativt urval av hans artiklar, se samlingsvolymen Lindbeck (1979).

⁴ Axell (1976b).

De första åren på IUI blev mycket framgångsrika. Bo Axell trivdes med och respekterade sin nya chef, men tyvärr gick Wohlin snart vidare till en befattning som statssekreterare vid Finansdepartementet och därefter som riksbankschef. Samarbetet med den nya IUI-chefen, Gunnar Eliasson, gick till en början bra, och Bo publicerade i samarbete med KTH-matematikern Harald Lang och den amerikanska arbetsmarknadsekonomen James Albrecht sina viktigaste arbeten inom sökteorin, arbeten som spred glans över IUI:s publiceringslista.⁵

3. Övriga arbeten vid IUI

Taket var högt för en IUI-forskare, och Bo hade mycket väl kunnat fortsätta arbeta med ren teori i många år. Men han lockades även av den mer tillämpade forskningen vid institutet. Exempelvis publicerade han några artiklar om ”inflationsskatten”, dvs den implicita skatt som betalas av konsumenterna om den offentliga sektorn finansieras genom ett budgetunderskott, och han drev linjen att det totala skattetrycket i ett land definitionsmässigt är lika med den offentliga sektorns utgifter, oavsett hur dessa utgifter finansieras. Detta synsätt utgjorde också grunden för hans bidrag till *IUI:s Långtidsbedömning 1979*. Han fortsatte med studier av inflationens mekanismer i IUI-boken *Kan inflation förbjudas?* (1985).

Det mest uppmärksammade av hans mer populära (eller man kanske här borde säga ”impopulära”) verk var emellertid den bok han skrev tillsammans med IUI-kollegan Birgitta Swedenborg om Sveriges Riksbanks pris i ekonomisk vetenskap till Alfred Nobels minne 1976. Priset tilldelades Milton Friedman – en pristagare som nog i dag knappaste skulle anses särskilt kontroversiell men som då väckte ett enormt uppseende, både bland (yngre) forskare och bland journalister. Det skrevs protestlistor vid flera nationalekonomiska institutioner i landet, och tidningarna publicerade arga ledare och debattartiklar där priset utmålades som en skandal.⁶ Till och med under själva prisutdelningen i Stockholms Konserthus den 10:e december 1976 reste sig en student i frack som hade fått en biljett till evenemanget, blåste i en visselpipa, och ropade slagord för det fria Chile (Friedman påstods nämligen ha varit rådgivare åt militärjuntan i Chile). Vetenskapsakademiens dåvarande preses, ekonomiprofessorn Erik Lundberg, fann sig dock snabbt där han stod framme vid podiet och sade att ”Jag är mycket ledsen för det inträffade. Jag kan bara säga att det kunde ha varit värre”. Därmed lockade han fram kvällens längsta applåd vilket förtog den pinsamma stämningen.

Axell och Swedenborg ansåg att Friedman hade blivit orättvist behandlad i pressen. Han hade blivit beskyldd för saker som han inte hade gjort (som t ex att han skulle ha varit rådgivare åt militärjuntan i Chile) och de vetenskapliga insatser som han trots allt fick priset för (t ex hans studier

⁵ Se Albrecht och Axell (1984) samt Albrecht m fl (1986).

⁶ Detta var för övrigt bara två år efter att många kulturpersonligheter skrev arga artiklar i tidningarna om att Nobelpriset i litteratur till Harry Martinson var en skandal.

av konsumtionsfunktionen och av USA:s penningpolitik) hade förtigits av journalisterna och aktivisterna i en veritabel hatkampanj mot pristagaren. De genomförde därför en systematisk studie av pressdebatten kring Friedmans pris, och när boken *Milton Friedman och ekonomipriset* kom ut (1977) blev uppmärksamheten i media nästan lika stor som den varit kring själva priset föregående år.

Polariseringen blev nära nog total; recensenterna delade upp sig i ett högerläger som berömde boken och ett vänsterläger som tyckte att den var helt värdelös. Det finns ingen anledning att fördjupa oss i den debatten i dag,⁷ men man kan notera att under de första åren på UII blev Axell institutets i särklass mest högprofilerade medarbetare, med uppmärksammade artiklar i såväl de mest prestigefyllda facktidskrifterna som med utskällningar varvade med lovord i dagspressen.

4. Problem

Bo hade en mycket ömtålig självkänsla. Den orsakade honom problem hela livet, från det enligt hans åsikt alltför låga studentbetyget i fysik (som han överklagade ända upp till regeringen utan resultat) fram till de sista stappande stegen i forskarkarriären.

Det uteblivna docentbetyget på hans doktorsavhandling klagade han mycket över, även om beslutet var helt korrekt enligt de nya reglerna. För docentur krävdes nämligen sedan 1969 ytterligare några meriteringsskrifter utöver doktorsavhandlingen, oavsett hur bra denna än var (Bo ansåg att naturligtvis att hans avhandling var så bra att just den motiverade ett avsteg från 1969 års regler). Docentärendet med alla dess efterföljande komplikationer, inklusive en JO-anmälan, utgör i dag en beklämande läsning. Till slut fick han dock en docentur vid Uppsala universitet, och Bo lovade dyrt och heligt att han aldrig mer skulle ha något med Stockholms universitet att göra – ett löfte som var desto lättare att hålla eftersom ledande personer vid Stockholms nationalekonomiska institution inte heller ville ha något med *honom* att göra. Det faktum att avhandlingen inte heller belönades med KVA:s Arnbergska pris, som i stället gick till en ekonom som skrivit en mycket tjockare avhandling, var naturligtvis förargligt, men Bo tog det förhoppningsvis inte så allvarligt. Beslutet var så uppenbart felaktigt att det egentligen bara skämde ut de ansvariga KVA-ledamöterna.

Och professuren blev det ingenting av. När flera av hans gamla studiekamrater började bli utnämnda till professorer tyckte han naturligtvis att det var förargligt att just han skulle vara utan denna titel, men då hade han börjat få andra problem, framför allt vad gällde alkohol. Detta gjorde att sakkunniga regelmässigt skrev ner honom i sina utlåtanden med motiveringen att han inte hade publicerat någonting efter 1985. Detta var helt korrekt, och man undrar hur han hade kunnat sköta en professur – som ju är en

⁷ Ett visst underhållningsvärde har dock Sven Stolpes entusiastiska recension i *Nya Werm-lands-Tidningen*. Se Persson och Siven (2019, s 222).

arbetstjänst och inte en hederstitel – även om han skulle ha lyckats publicera ytterligare ett par artiklar under 1980-talet. Men Bo såg det ju inte på det viset. Han var ju inte alls alkoholist, och snart skulle han skriva ihop de mest lysande artiklar ... men så blev det tyvärr aldrig.

Av det vi hittills berättat skulle man kunna tro att han var en stor egocentriker, och något ligger det väl i detta. Men han var inte en egoist. Tvärtom var han en god människa och en vänsäll och hjälpsam kollega, lika angelägen att protestera mot orättvisor som begåtts mot andra människor som mot honom själv. I slutet av 1980-talet blev hans situation på IUI dock ohållbar, han drack beständigt och kunde inte sägas sköta sitt arbete. Alkoholism betraktas i den svenska arbetslagstiftningen som en sjukdom; arbetsgivaren är skyldig att bistå med medicinsk hjälp och en alkoholiserad medarbetare kan inte sägas upp. Efter omfattande arbetsrättsliga utredningar och resultatlösa besök på behandlingshem återstod bara en möjlighet för IUI, nämligen att köpa ut honom. 1991 fick han två årslöner i en klumpsumma mot att han sade upp sig frivilligt. De pengarna tog snart slut, och därefter hade han bara sin pension att leva på. Efter några år slog han sig ner i en liten stad i norra Thailand, där levnadsomkostnaderna var så låga att en svensk pension räckte ypperligt.

I en dödsruna i *SvD* och *DN* den 4 februari 2007 karaktäriserades hans sista år på följande vis:

Likt en Fredman utan ur, verkstad och förlag kunde Axell se tillbaka på de år då han vann sina vetenskapliga framgångar. Det skarpsinne och den originalitet som präglade hans insatser under åren kring 1980 gör att Bo Axell länge kommer att bli ihågkommen som en av svensk nationalekonomis riktigt stora begåvningar.

Axell var en stor begåvning, men begåvning är inte en entydig egenskap, det är snarare fråga om en rad egenskaper på olika områden (t ex inom matematik, språk, omdöme, uthållighet/envishet, rättskänsla, samarbetsförmåga). Han var mycket begåvad vad gäller vissa egenskaper och alls inte när det gäller andra. Axell var kanske lika begåvad som andra nationalekonomer när det gäller genomsnittet över olika egenskaper, men variansen för hans begåvning inom olika områden var betydligt större än för de flesta av oss. Nu behöver inte ”luckor” i vissa avseenden betyda så mycket. En människas verksamhet kan vara starkt specialiserad till områden där han/hon har extra stor förmåga. Men vissa egenskaper (t ex omdöme och samarbetsförmåga) kan vara nödvändiga för att de övriga positiva personlighetsdragen ska komma till sin rätt. Det är alltså inte så enkelt att man kan fånga de olika egenskaperna i ett index kompletterat med ett spridningsmått eftersom samvariationen spelar stor roll. Spridningen mellan de olika egenskapernas styrka gjorde att han hade möjlighet att nå stor framgång, men risken för allvarliga bakslag var också stor.

Vad man möjligen skulle kunna hoppas är att våra akademiska institutioner ska vara tillräckligt stora för att kunna vara väldiversifierade – vilket

bl a betyder att de ska våga ta en risk och anställa en knepig person som det kan gå mycket bra för men också mycket illa. IUI ska ha all heder av att ha vågat anställa honom 1976, all heder av att ha lagt ut stora summor på rehabiliteringshem för honom under 1980-talet, och all heder av att ha hanterat hans "frivilliga" avsked 1991. Man får hoppas att intäktssidan, i form av en internationellt känd forskare och en engagerad och hjälpsam kollega under ett decennium, vägde upp de kostnaderna. Och vi tror nog trots allt att så var fallet.

REFERENSER

- Albrecht, J W och B Axell (1984), "An Equilibrium Model of Search Unemployment", *Journal of Political Economy*, vol 92, s 824–840.
- Albrecht, J W, B Axell och H Lang (1986), "General Equilibrium Wage and Price Distributions", *Quarterly Journal of Economics*, vol 101, s 687–706.
- Axell, B (1974), "Price Dispersion and Information: An Adaptive Sequential Search Model", *Swedish Journal of Economics*, vol 76, s 77–98.
- Axell, B (1976a), *Prices under Imperfect Information: A Theory of Search Market Equilibrium*, doktorsavhandling i nationalekonomi vid Stockholms universitet.
- Axell, B (1976b), "Tombolahjul i stället för p-automater! – Om optimalt utnyttjande av en storstads parkeringsutrymme", *Ekonomisk Debatt*, vol 4, nr 3, s 244.
- Axell, B (1976c), "Innebär Meidners förslag börskrasch och omedelbar socialisering?", *Ekonomisk Debatt*, vol 4, nr 1, s 58–61.
- Axell, B (1976d), "Ett förtydligande", *Ekonomisk Debatt*, vol 4, nr 4, s 295–296.
- Axell, B (1977), "Search Market Equilibrium", *Scandinavian Journal of Economics*, vol 79, nr 1, s 20–40.
- Axell, B (1979), "Inflation och resursutnyttjande", *Utrikeshandel, inflation och arbetsmarknad, Specialstudier för IUI:s långtidsbedömning 1979*, Del I, s 59–116.
- Axell, B (1985), *Kan inflation förbjudas?*, Industriens Utredningsinstitut, Stockholm.
- Axell, B och B Swedenborg (1977), *Milton Friedman och ekonomipriset*, Akademilitteratur, Stockholm.
- Elvander, N och N Lundgren (red) (1979), *Sju socialdemokrater om löntagarfonderna*, Tidens Förlag, Stockholm.
- Lindbeck, A (1979), *Fondfrågan*, Bokförlaget ALBA, Stockholm.
- Palme, M (2021), "Assar, sjukskrivningar och löntagarfonder", *Ekonomisk Debatt*, vol 49, nr 2, s 71–76.
- Persson, M och C-H Siven (2019), "Bo Axell 1945–2006", i Henrekson, M (red), *IFN 1939 – 2019. 80 år av ekonomisk forskning*, Ekerlids Förlag, Stockholm.